

નરસિંહ મહેતા

(સમય : ઈ.સ. પંદરમી સદી)

નરસિંહ મહેતાનો જન્મ ભાવનગર જિલ્લાના તળાજામાં થયો હતો. તેમનું વતન જૂનાગઢ હતું. નરસિંહના જીવન વિશે આધારભૂત વિગતો મળતી નથી. તેમના વિશે ઘણી માન્યતાઓ પણ પ્રચલિત છે. તેઓ પ્રેમલક્ષણ ભક્તિ ઉપરાંત જ્ઞાનમાર્ગી પરંપરાની પદકવિતાના ઉત્તમ ઊર્મિકવિ છે. તેઓ આપણા ‘આદિ કવિ’ તરીકે જાણીતા છે. કૃષ્ણલીલાનાં પદ ઉપરાંત જ્ઞાનભક્તિ અને વૈરાગ્યનાં પદ રચીને તેમણે ગુજરાતી કવિતાને સમૃદ્ધ કરી છે. ‘શામળશાનો વિવાહ’, ‘હાર’, ‘હૂંડી’, ‘મામેરું’, ‘શ્રાદ્ધ’ જેવી એમની કાવ્યરચનાઓમાં એમણે પોતાના જીવનના કેટલાક પ્રસંગોનું નિરૂપણ કર્યું છે. ઝૂલણા છંદમાં રચાયેલાં એમનાં પદ ‘પ્રભાતિયાં’ તરીકે જાણીતાં છે. ‘ચાતુરીઓ’, ‘હિંડોળાનાં પદ’, ‘વસંતનાં પદ’, ‘કૃષ્ણલીલાનાં પદ’, ‘ભક્તિબોધનાં પદ’ - વગેરેમાં તેમની સર્જકતાનો પરિચય મળતો રહે છે. ‘શૃંગારમાળા’, ‘ગોવિંદગમન’, ‘રાસ સહસ્રપદી’, ‘વસંતનાં પદ’ જેવી કૃતિઓ તેમના નામે મળે છે.

લોકજીભે વસેલું આ પદ શ્રીકૃષ્ણની બાળલીલા અને અવતારલીલાનો ભાવસભર પરિચય કરાવે છે. ગોપાલ તરીકે જાણીતા શ્રીકૃષ્ણને અહીં ‘ગોવાળિયો’ કહ્યો છે. યાદવકુળમાં જન્મ્યો હોવાથી ‘જાદવો’ કહ્યો છે. ગાયોને ચરાવવા ધણ સાથે જવા શ્રીકૃષ્ણને જગાડતા કવિના શબ્દોમાં જશોદાભાવ નીતરે છે. ગોવાળોના ટોળાનો વડો થવા શ્રીકૃષ્ણને જ યોગ્ય ગણતાં કવિ ગોવાળોની સંખ્યા ત્રણસો અને સાઈઠ બતાવે છે, તેમાં કોઈ વર્ષના દિવસો, તો કોઈ શરીરની નાડીનો આંકડો જુએ છે અને એમાં શ્રીકૃષ્ણને મુખ્ય સ્થાને મૂકી આપે છે. દહીં, ઘેબર અને કઢિયેલ દૂધ ખાવાપીવા શ્રીકૃષ્ણને જગાડતા કવિ કુવલયાપીડ હાથીને મારવાના, કાલિયનાગ નાથવાના અને પાપીઓને હણીને ભૂમિનો ભાર હળવો કરવાના એમના અવતારકાર્ય માટે પણ જગાડે છે. ગાયો ચારતા અને વાંસળી વગાડતા શ્રીકૃષ્ણને સંસારસાગરમાંથી ડૂબતા બચાવનાર-તારણહાર તરીકે ઓળખાવી, કવિ પોતાની નિર્મળ ભક્તિનો પરિચય આપે છે.

જાગને જાદવા, કૃષ્ણ ગોવાળિયા,
તુજ વિના ધેનમાં કુણ જાશે?
ત્રણસેં ને સાઠ ગોવાળ ટોળે મળ્યા,
વડો રે ગોવાળિયો કુણ થાશે? જાગને○

દહીં તણાં દહીંથરાં, ઘી તણાં ઘેબરાં,
કઢિયલ દૂધ તે કુણ પીશે?
હરિ તાર્યો હાથિયો, કાળિનાગ નાથિયો,
ભૂમિનો ભાર તે કુણ લેશે? જાગને○

જમુનાને તીરે, ગૌધન ચરાવતાં,
મધુરી શી મોરલી કુણ વાશે?
ભણે નરસેંયો તારા ગુણ ગાઈ રીઝીએ,
બૂડતાં બાંયડી કુણ સા’શે? જાગને○

શબ્દ-સમજૂતી

જાદવા યાદવ, યદુનો વંશજ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ શ્યામ, કાળું, (અહીં) વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર **ગોવાળિયા** ગોવાળ, ગાય-ઢોર ચરાવનારો **તુજ** તારું, (અહીં) તારા **વિના** સિવાય, વગર **ધેનમાં** (ધેન-ધેનું, ગાય) (અહીં) ગાયો ચરાવવા **ત્રણ સેં** ત્રણસો **વડો** વડું, મોટું (અહીં) મુખ્ય **તણાં** -નાં **દહીંથરાં** એક જાતની જાડી, પોચી પૂરી **ઘેબરાં** એક વાની, પકવાન **કઢિયલ** કઢેલું, ખૂબ ઉકાળેલું **હાથિયો** સત્તાવીસ નક્ષત્રમાંનું તેરમું નક્ષત્ર **કાળીનાગ** કાલિય, શ્રીકૃષ્ણે નાથેલો કાળીનાગ **ભૂમિ** પૃથ્વી, જમીન **જમુના** કાલિંદી, યમુના નદી **તીરે** કાંઠે, કિનારે

ગૌધન ગાયોરૂપી ધન મધુરી મધુર, મીઠી વાશે વહાવશે, વગાડશે રીઝીએ રીઝવું, ખુશ થવું, સંતુષ્ટ થવું
બૂડતાં ડૂબતાં બાંયડી હાથ, બાવડું સા'શે સાહવું, ઝાલવું, પકડવું, સહાય-મદદ કરવી

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) શ્રીકૃષ્ણને શા માટે જગાડવામાં આવે છે?
- (2) ગોવાળિયાને કયો પ્રશ્ન મૂંઝવે છે?
- (3) શ્રીકૃષ્ણ માટે કવિએ કયા શબ્દો પ્રયોજ્યા છે?

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) શ્રીકૃષ્ણ નહીં જાગે તો ક્યાં ક્યાં કાર્યો અટકી પડશે?
- (2) 'ત્રણ સેં ને સાઠ ગોવાળ'ના ક્યા ક્યા અર્થ સંભવિત છે?

3. નીચેના પ્રશ્નનો સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

શ્રીકૃષ્ણને જગાડવા માટે ક્યાં ક્યાં કારણો આપ્યાં છે તે સવિસ્તર જણાવો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- આ પદનું વર્ગમાં સમૂહગાન કરો.
- શ્રીકૃષ્ણલીલાના પ્રસંગો મેળવી વર્ગમાં ચર્ચા કરો.
- શ્રીકૃષ્ણને જગાડવાનો એકપાત્રીય અભિનય કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- નરસિંહનું આ પદ લોકજીભે રમતું રહ્યું છે, એથી તત્સમ શબ્દ 'યાદવ' પરથી 'જાદવ' કે 'જાદવા' શબ્દ બન્યો છે. આ રીતે લોકજીભે રમતા થયેલા બીજા શબ્દો નોંધો : જમુના (યમુના), જશોદા (યશોદા).
- સંસ્કૃત શબ્દ 'ગો' એટલે ગાય. ગાયનો વાળનાર એટલે જ ગોવાળ. તેને 'ઇય + આ' પ્રત્યય લાગતાં 'ગોવાળિયા' થયું.
- કાવ્યમાં વપરાયેલા 'તુજ', 'કુણ', 'વાશે', 'સા'શે' શબ્દો અનુક્રમે 'તારું', 'કોણ', 'વગાડશે', 'સહાશે (પકડશે)' જેવા શિષ્ટ શબ્દોના લોકજીભે રમતા થયેલા તળપદા શબ્દો છે. જે કાવ્યભાવને રસમય રીતે વ્યક્ત કરવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા પૂરી પાડે છે.
- દરેક કડીમાં 'જાશે', 'થાશે', 'પીશે', 'લેશે', 'વા'શે', 'સા'શે' જેવા ભવિષ્ય સૂચવતા પ્રશ્નાર્થસૂચક ક્રિયાપદોનું થતું આવર્તન શ્રીકૃષ્ણની ગેરહાજરીને ઘેરી બનાવે છે. 'દહીં તણાં દહીંથરાં, ઘી તણાં ઘેબરાં'માં આવતો આ'કારાન્ત તથા 'હરિ તાર્યો હાથિયો, કાળીનાગ નાથિયો'માં 'ઓ'કારાન્ત એક પ્રકારના દેશી લયહિલ્લોળનો અનુભવ કરાવે છે.

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- નરસિંહ મહેતાનાં શ્રીકૃષ્ણભક્તિનાં પદોનો હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરાવવો.
- નરસિંહ મહેતાના જીવનના પ્રસંગો વિદ્યાર્થીઓને કહેવા.
- વિદ્યાર્થીઓને નરસિંહ મહેતાના જીવન-કવન વિશેની ફિલ્મ બતાવવી.

